

Tourist Behaviors and Tourism Management Guidelines for Khmer Civilization Tourist Attractions in Lop Buri province

Sayamol Theptha¹, Arunee Charoensup², Nungrutai Jangsuwan³
Kwuannapa Wongphaisals⁴, Srinual Tangpoo⁵, Jorkky Phonethep⁶, Noukay Sehathep⁷

Received
29/05/2563

Reviewed
26/11/2563

Revised
28/11/2563

Accepted
30/11/2563

Abstract

This research aims to study tourist behavior and trends in tourism management elements for Khmer Civilization tourist attractions in Lop Buri province using a research questionnaire with a random sampling technique (300 samples). The research is conducted from October 2018 to September 2019 using qualitative analysis (frequency, percentile, mean), and quantitative analysis (content analysis). The result indicates that most tourists are located in Bangkok and the province in the center of Thailand. The attractiveness of tourist attraction is the primary motivation to travel to a particular tourist destination while friends and family are the major references for tourist information. Private care is the main transportation with approximate 1,000–3,000 Baht The results of the tourism management assessment indicate that tourist satisfaction is in the medium rank; Phra Prang Sam Yot ($\bar{x} = 3.32$), Phra Kal Shrine ($\bar{x} = 3.23$), Prang Khaek ($\bar{x} = 3.14$). In this research, there are 5 dimensions of tourism management guideline as 1) landscape and infrastructure development, 2) create value-added using storytelling, 3) develop information flow of tourism supply chain, 4) develop necessary skills and expertise of tourism staff, 5) promote proactive marketing strategies to attract new and quality tourist also encourage the revisit intension of tourist.

Keywords: Tourist Behavior, Tourism Management, Khmer Civilization Tourist Attraction in Lop Buri

¹ Thepsatri Rajabhat University, Email: Sayamol.theptha@gmail.com

พฤติกรรมนักท่องเที่ยวและแนวทางการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวอารยธรรมขอม ในจังหวัดลพบุรี

สยามล เทพธา¹, อรุณี เจริญทรัพย์², หนึ่งฤทัย แจ่มสุวรรณ³, ชวัญญา วงศ์ไพศาลสิริกกุล⁴
ศรินทร์ฉัตร แต่งภู⁵, จีอิกกี พอนเทพ⁶, หนูไกร สีหาเทพ⁷

บทคัดย่อ

การศึกษานักท่องเที่ยวและแนวทางการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวอารยธรรมขอมในจังหวัดลพบุรี มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาพฤติกรรมและความคิดเห็นของนักท่องเที่ยวที่มีต่อการจัดการแหล่งท่องเที่ยวอารยธรรมขอมในจังหวัดลพบุรี และเสนอแนวทางการจัดการให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์อย่างยั่งยืน โดยเก็บข้อมูลด้วยแบบสอบถามจากนักท่องเที่ยวรวมทั้งสิ้น 300 ตัวอย่างในช่วงเดือนตุลาคม 2561 – กันยายน 2562 ด้วยวิธีการสุ่มตัวอย่าง สติที่ใช้วิเคราะห์ข้อมูลเชิงปริมาณ ได้แก่ ค่าความถี่ ค่าร้อยละ ค่าเฉลี่ย ส่วนข้อมูลเชิงคุณภาพใช้การวิเคราะห์เนื้อหา จากการศึกษาพบว่ากลุ่มตัวอย่างส่วนใหญ่เดินทางมาจากกรุงเทพฯ และภาคกลาง เดินทางมาเพราะความน่าสนใจของแหล่งท่องเที่ยว ได้รับข้อมูลการบอกเล่าจากเพื่อนและบุคคลในครอบครัว ค่าใช้จ่ายประมาณ 1,000 – 3,000 บาทต่อคน ในด้านการจัดการแหล่งท่องเที่ยวพบว่านักท่องเที่ยวมีความพึงพอใจเฉลี่ยอยู่ในระดับปานกลาง คือ พระปรางค์สามยอด ($\bar{x} = 3.32$) ศาลพระกาฬ ($\bar{x} = 3.23$) ปรางค์แขก ($\bar{x} = 3.14$) และจากการสังเคราะห์ข้อมูลพฤติกรรมและความคิดเห็นของนักท่องเที่ยว สามารถเสนอแนวทางการจัดการได้ 5 ด้าน คือ 1) การพัฒนาด้านกายภาพของแหล่งท่องเที่ยวอารยธรรมขอม 2) การพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวอารยธรรมขอมให้เกิดการสร้างมูลค่าเพิ่มจากเรื่องเล่า 3) การพัฒนาและปรับปรุงระบบโลจิสติกส์ด้านการรับข้อมูลข่าวสารเพื่อสนับสนุนการท่องเที่ยวเชื่อมโยงแหล่งท่องเที่ยวอารยธรรมขอมกับองค์ประกอบการท่องเที่ยวต่าง ๆ ในเขตเมืองเก่าลพบุรี 4) การพัฒนาทักษะและความเชี่ยวชาญของบุคลากรทางการท่องเที่ยวในการแนะนำแหล่งท่องเที่ยวอารยธรรมขอม และ 5) การประชาสัมพันธ์การตลาดเชิงรุกเพื่อส่งเสริมการสร้างมูลค่าเพิ่มให้แก่แหล่งท่องเที่ยวอารยธรรมขอมเพื่อให้โบราณสถานเหล่านี้เป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์ที่สำคัญของชาติต่อไป

คำสำคัญ พฤติกรรมนักท่องเที่ยว การจัดการการท่องเที่ยว แหล่งท่องเที่ยวอารยธรรมขอมลพบุรี

¹ มหาวิทยาลัยราชภัฏเทพสตรี, Email: Sayamol.theptha@gmail.com

บทนำ

การท่องเที่ยวอารยธรรมขอมจัดเป็นการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมรูปแบบหนึ่งซึ่งแสดงถึงประวัติศาสตร์ที่ถ่ายทอดผ่านทางสถาปัตยกรรม ประติมากรรม และศิลปกรรมที่เป็นเอกลักษณ์สามารถแสดงถึงมุมมองและแนวคิดของคนในยุคหนึ่ง ในพุทธศตวรรษที่ 16-18 อาณาจักรขอมโบราณได้แผ่ขยายอำนาจทั้งทางด้านการเมืองและศาสนามาถึงเมืองละโว้ (ลพบุรี) ซึ่งได้กลายเป็นศูนย์กลางการปกครองของขอมในกลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา ต่อมาได้มีการนำชื่อ “ลพบุรี” มาใช้เป็นชื่อเรียกศิลปกรรมแบบขอมที่พบในพื้นที่ภาคกลาง (คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ. 2542) ซึ่งร่องรอยของมรดกทางวัฒนธรรมขอมโบราณในลพบุรี พบว่ามีอยู่เป็นจำนวนมาก ได้แก่ (1) พระปรางค์สามยอด สร้างขึ้นในสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เนื่องในพุทธศาสนิกายมหายาน (2) ศาลพระกาฬ หรือศาลสูงเป็นโบราณสถานที่สร้างในยุคขอมเรื่องอำนาจ และ (3) ปรางค์แขก เป็นปรางค์อิทธิพลศิลปะเขมรแบบพะโค เป็นปรางค์แบบขอมที่เก่าแก่ที่สุดของจังหวัดลพบุรี (รุ่งโรจน์ ธรรมรุ่งเรือง. 2548) โบราณสถานที่สามแห่ง เป็นแหล่งท่องเที่ยวที่มีนักท่องเที่ยวมาเยี่ยมชมกันมากเนื่องจากแหล่งท่องเที่ยวอารยธรรมขอมมีความสำคัญทางประวัติศาสตร์ที่สามารถใช้ในการบอกเล่าเรื่องราวส่วนหนึ่งของประวัติศาสตร์เมืองลพบุรีได้เป็นอย่างดี โดยถือว่าพระปรางค์สามยอดเป็นสัญลักษณ์ของจังหวัดลพบุรี จุดเด่นของพระปรางค์สามยอด คือเป็นที่อยู่อาศัยของฝูงลิงเป็นจำนวนมาก ในทุก ๆ ปี จะมีการจัดงานเทศกาลโตะจิงลิงที่สร้างชื่อเสียงให้เป็นที่รู้จักในระดับนานาชาติ (สยามล เทพทา. 2559) จากสถิติการเดินทางท่องเที่ยวในจังหวัดลพบุรีในปี พ.ศ. 2561 มีนักท่องเที่ยวจำนวน 3,454,627 คน และมีอัตราการนักท่องเที่ยวเพิ่มขึ้นคิดเป็นร้อยละ 2.95 (กระทรวงการท่องเที่ยวและกีฬา. 2562) แสดงให้เห็นถึงความนิยมของแหล่งท่องเที่ยวอารยธรรมขอมในจังหวัดลพบุรีได้เป็นอย่างดี อย่างไรก็ตามจากการศึกษาเบื้องต้นพบว่าการจัดการด้านการท่องเที่ยวอารยธรรมขอมในพื้นที่ดังกล่าวยังขาดการบูรณาการระหว่างทุกภาคส่วนอย่างจริงจัง เช่น ขาดการเชื่อมโยงแหล่งท่องเที่ยว กิจกรรมการท่องเที่ยวยังไม่สามารถตอบสนองพฤติกรรมนักท่องเที่ยวในปัจจุบัน ตลอดจนขาดการจัดการการท่องเที่ยวเชิงบูรณาการซึ่งปัญหาดังกล่าว ส่งผลต่อการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวอารยธรรมขอม อันเป็นกลไกในการขับเคลื่อนการท่องเที่ยวของจังหวัดลพบุรีให้เกิดความยั่งยืน ดังนั้นเพื่อให้การจัดการแหล่งท่องเที่ยวมีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น จึงจำเป็นที่จะต้องมีการศึกษาเจาะลึกโดยเฉพาะอุปสงค์ต่อการท่องเที่ยว (Tourism Demand) เพื่อให้ทราบถึงพฤติกรรมและความต้องการของนักท่องเที่ยว (Nuttavuthisit, K. 2011) รวมทั้งอุปทานการท่องเที่ยว (Tourism Supply) เพื่อให้ทราบถึงลักษณะทางกายภาพ สภาพแวดล้อม หรือความพร้อมขององค์ประกอบการจัดการการท่องเที่ยว (Song, H. 2012) และยังคงสอดคล้องกับแผนพัฒนาจังหวัดลพบุรี พ.ศ. 2561-2564 ประเด็น

ยุทธศาสตร์ที่ 3 ด้านการบริหารจัดการด้านท่องเที่ยวแบบบูรณาการที่มุ่งเน้นการพัฒนาและปรับปรุงแหล่งท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์อารยธรรม สร้างแรงจูงใจให้นักท่องเที่ยวมาเที่ยวในจังหวัดลพบุรี และเกิดความประทับใจต้องการกลับมาท่องเที่ยวซ้ำ (กรมการท่องเที่ยว. 2561) อันจะเป็นการกระจายรายได้สู่ชุมชนบนพื้นฐานอัตลักษณ์และวิถีไทยอย่างยั่งยืน

วัตถุประสงค์การวิจัย

1. เพื่อศึกษาพฤติกรรมและความคิดเห็นของนักท่องเที่ยวที่มีต่อองค์ประกอบการจัดการแหล่งท่องเที่ยวอารยธรรมขอมในจังหวัดลพบุรี
2. เพื่อเป็นแนวทางการจัดการแหล่งท่องเที่ยวอารยธรรมขอม และส่งเสริมให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์อย่างยั่งยืน

ระเบียบวิธีวิจัย

1. ขอบเขตการวิจัย

- 1.1 ขอบเขตด้านพื้นที่: แหล่งท่องเที่ยวอารยธรรมขอมในจังหวัดลพบุรี 3 แหล่งได้แก่ พระปรางค์สามยอด ศาลพระกาฬ ปรางค์แขก
- 1.2 ขอบเขตด้านเวลา: เก็บข้อมูลด้วยแบบสอบถามจากนักท่องเที่ยวในช่วงเดือน ตุลาคม 2561 - กันยายน 2562

2. วิธีดำเนินการวิจัย

- 2.1 กลุ่มเป้าหมาย เก็บข้อมูลด้วยแบบสอบถามจากนักท่องเที่ยวที่มาเยี่ยมชมแหล่งท่องเที่ยวอารยธรรมขอมในจังหวัดลพบุรี จำนวน 3 แห่ง คือพระปรางค์สามยอด ศาลพระกาฬ และปรางค์แขก แห่งละ 100 คนรวมทั้งสิ้น 300 ตัวอย่าง
- 2.2 เครื่องมือการวิจัย แบบสอบถามเพื่อเก็บข้อมูลพฤติกรรมของนักท่องเที่ยวในองค์ประกอบการจัดการแหล่งท่องเที่ยว ได้แก่ ด้านกายภาพ ด้านการเคลื่อนที่ของข้อมูล ด้านความสะดวกการใช้จ่ายเงิน ด้านสถานที่ท่องเที่ยวและกิจกรรม ด้านราคาในสถานที่ท่องเที่ยว และด้านสิ่งอำนวยความสะดวกพื้นฐานในแหล่งท่องเที่ยว
- 2.3 การเก็บรวบรวมข้อมูล เก็บรวบรวมข้อมูลจากนักท่องเที่ยวที่เดินทางมาเที่ยวที่มาเยี่ยมชมในแหล่งท่องเที่ยวอารยธรรมขอม จังหวัดลพบุรี โดยการสุ่มตัวอย่างที่ไม่ใช้ความน่าจะเป็น (Non-probability Sampling) ในแหล่งท่องเที่ยวแห่งละ 100 คน รวมทั้งสิ้น 300 ตัวอย่าง

2.4 การวิเคราะห์ข้อมูล วิเคราะห์ข้อมูลพฤติกรรมและความคิดเห็นของนักท่องเที่ยวในแหล่งท่องเที่ยวอารยธรรมขอมในจังหวัดลพบุรี โดยใช้สถิติเชิงพรรณนา (Descriptive Statistic) ได้แก่ ความถี่ (Frequency) ร้อยละ (Percentage) และค่าเฉลี่ย (Mean) และนำเสนอข้อมูลในรูปแบบตาราง และสังเคราะห์ข้อมูลทั้งหมดเพื่อนำเสนอแนวทางการจัดการแหล่งท่องเที่ยวอารยธรรมขอมและส่งเสริมให้เป็นแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์อย่างยั่งยืน

ผลการวิจัย

พฤติกรรมและความคิดเห็นของนักท่องเที่ยวที่มีต่อองค์ประกอบการจัดการแหล่งท่องเที่ยวอารยธรรมขอมในจังหวัดลพบุรี พบว่ากลุ่มตัวอย่างส่วนใหญ่จะเดินทางมาจากกรุงเทพมหานครและกลุ่มจังหวัดภาคกลางซึ่งเป็นพื้นที่ใกล้เคียง การเดินทางมาเยี่ยมชมแหล่งท่องเที่ยวเนื่องจากความน่าสนใจของแหล่งท่องเที่ยวและได้รับข้อมูลการบอกเล่าจากเพื่อนและบุคคลในครอบครัว ในการเดินทางจะใช้รถยนต์ส่วนตัวเป็นพาหนะโดยเดินทางมากับครอบครัว มีค่าใช้จ่ายตลอดการท่องเที่ยวประมาณ 1,000 – 3,000 บาทต่อคน และมักจะเข้าเยี่ยมชมแหล่งท่องเที่ยวในจังหวัดลพบุรีมากกว่า 3 แห่งที่นอกเหนือจากแหล่งท่องเที่ยวในการศึกษาค้นคว้าครั้งนี้ คือ พระปฐมภุมขอมยอด ศาลพระกาฬ และปราสาทแขก

ในด้านการจัดการแหล่งท่องเที่ยว นักท่องเที่ยวมีความพึงพอใจในปัจจัยที่ศึกษาทุกปัจจัยเฉลี่ยอยู่ในระดับปานกลาง (พระปฐมภุมขอมยอด $\bar{x} = 3.32$, ศาลพระกาฬ $\bar{x} = 3.23$, ปราสาทแขก $\bar{x} = 3.19$) คือปัจจัยด้านกายภาพ ด้านการเคลื่อนที่ของข้อมูล ด้านการเงิน ด้านสถานที่ท่องเที่ยวและกิจกรรม ด้านราคา ณ สถานที่ท่องเที่ยว และด้านสิ่งอำนวยความสะดวกพื้นฐาน รายละเอียดการศึกษาพฤติกรรมและความคิดเห็นของนักท่องเที่ยวที่มีต่อองค์ประกอบการจัดการแหล่งท่องเที่ยวอารยธรรมขอม ในจังหวัดลพบุรี แสดงในตารางที่ 1 และ 2

ตารางที่ 1 ข้อมูลพฤติกรรมของนักท่องเที่ยวในแหล่งท่องเที่ยวเส้นทางอารยธรรมขอมในจังหวัดลพบุรี

รายการ	แหล่งท่องเที่ยว (ร้อยละ)		
	พระปรางค์สามยอด	ศาลพระกาฬ	ปรางค์แขก
1. ท่านได้รับข้อมูลในการท่องเที่ยวครั้งนี้จากแหล่งใด			
เพื่อน/บุคคลในครอบครัว	48	54	51
โทรทัศน์/วิทยุ	12	14	13
อินเทอร์เน็ต/ออนไลน์	32	26	32
นิตยสาร/หนังสือพิมพ์/หนังสือท่องเที่ยว	8	6	4
2. เหตุผลหลักในการเดินทางมาท่องเที่ยว			
ความน่าสนใจของสถานที่	48	6	38
มีกิจกรรมที่น่าสนใจ	18	32	15
ได้รับข้อมูลการประชาสัมพันธ์/ข่าวสาร	4	2	4
เพื่อนหรือบุคคลในครอบครัวชักชวน	26	13	32
การเดินทางสะดวก	10	7	11
3. ท่านมาท่องเที่ยวในสถานที่ท่องเที่ยวภายในจังหวัดลพบุรี (รวมสถานที่นี้) เป็นจำนวนกี่แห่ง			
1 แห่ง	8	22	4
2 แห่ง	15	26	12
3 แห่ง	24	18	38
มากกว่า 3 แห่ง	53	36	46
4. ค่าใช้จ่ายตลอดการเดินทางในการท่องเที่ยว			
น้อยกว่า 1,000 บาท	26	29	32
1,000-3,000 บาท	36	31	34
3,001-5,000 บาท	22	14	26
มากกว่า 5,000 บาท	16	26	10
5. พาหนะที่ใช้ในการท่องเที่ยวในครั้งนี้			
รถจักรยานยนต์	22	10	12
รถยนต์ส่วนตัว	56	72	74
รถเช่า	6	8	6
รถประจำทาง	16	10	8
6. ท่านเดินทางมาท่องเที่ยวเกี่ยวกับใครบ้าง			
เดินทางมาคนเดียว	20	4	8
เดินทางมากับบุคคลในครอบครัว	36	42	44

รายการ	แหล่งท่องเที่ยว (ร้อยละ)		
	พระปรางค์สามยอด	ศาลพระกาฬ	ปรางค์แขก
	ยอด	ภาพ	
เดินทางมากับเพื่อน	30	34	30
เดินทางมากับกลุ่มเพื่อนและครอบครัว	14	20	18
7. ท่านจะกลับมาเที่ยวซ้ำ หรือแนะนำผู้อื่นมาเที่ยวที่นี่ในโอกาสต่อไปหรือไม่			
กลับมาเที่ยวซ้ำ/แนะนำ	96	98	92
ไม่กลับมาเที่ยวซ้ำ/ไม่แนะนำ	4	2	8

ตารางที่ 2 ระดับความคิดเห็นของนักท่องเที่ยวที่มีต่อองค์ประกอบการจัดการแหล่งท่องเที่ยวอารยธรรมขอมในจังหวัดลพบุรี

รายการ	ระดับความคิดเห็น ($\bar{x}$) ของนักท่องเที่ยว		
	พระปรางค์สามยอด	ศาลพระกาฬ	ปรางค์แขก
	ยอด		
ด้านกายภาพ			
-ระบบการขนส่งสาธารณะสู่แหล่งท่องเที่ยว	3.16	3.02	3.00
-สภาพถนนและไฟนำทาง	3.22	3.18	3.06
-สภาพการจราจร	3.16	3.00	2.88
-ป้ายบอกทางชัดเจนและเพียงพอ	3.32	2.96	3.06
-เครือข่ายสัญญาณโทรศัพท์ครอบคลุมและทั่วถึง	3.50	3.44	3.24
เฉลี่ยภาพรวม	3.27	3.12	3.05
ด้านการเคลื่อนที่ของข้อมูล			
การประชาสัมพันธ์ข้อมูลแหล่งท่องเที่ยวมีความสะดวกในการเข้าถึงสื่อ/ชัดเจน	3.36	3.26	3.22
-การให้ข้อมูลแหล่งท่องเที่ยวของศูนย์บริการนักท่องเที่ยวมีความชัดเจน ถูกต้องและเพียงพอ หรือสื่อการเรียนรู้มีความ แผ่นพับ คู่มือ	3.40	3.32	3.20
-เพียงพอ/เหมาะสม	3.36	3.14	3.10
การให้ข้อมูลการเดินทางมีความถูกต้องและชัดเจน	3.38	3.18	3.20
ป้ายแนะนำสถานที่และป้ายสื่อความหมายมีเพียงพอ/ความเหมาะสม	3.28	3.18	3.16
ป้ายแนะนำสถานที่และป้ายสื่อความหมายมีเพียงพอ/ความเหมาะสม	3.26	3.30	3.00

รายการ	ระดับความคิดเห็น (x̄) ของนักท่องเที่ยว		
	พระปรางค์สามยอด	ศาลพระกาฬ	ปรางค์แขก
การ -ให้คำแนะนำข้อควรระวังเพียงพอและ/ ชัดเจน			
เฉลี่ยภาพรวม	3.34	3.23	3.15
ด้านการเงิน			
- ความสะดวกในการชำระเงินเพื่อใช้จ่ายใน แหล่งท่องเที่ยว	3.48	3.24	3.28
- การให้บริการตู้ ATM ที่สะดวกและเพียงพอ	3.40	3.12	3.36
เฉลี่ยภาพรวม	3.44	3.18	3.32
ด้านสถานที่ท่องเที่ยวและกิจกรรม			
ความสวยงามและความประทับใจของแหล่ง - ท่องเที่ยว	3.86	3.88	3.62
ภูมิทัศน์และสภาพแวดล้อม -	3.88	3.86	3.50
ความสะอาดของแหล่งท่องเที่ยว -	3.80	3.44	3.30
-ความปลอดภัยของแหล่งท่องเที่ยว	3.54	3.54	3.18
กิจกรรมเสริมภายในแหล่งท่องเที่ยว -	3.26	3.26	3.18
ผู้พิการ/ความพร้อมในการให้บริการผู้สูงอายุ - หรือทุพพลภาพ	2.70	2.92	3.14
เฉลี่ยภาพรวม	3.51	3.48	3.32
ด้านราคา ณ สถานที่ท่องเที่ยว			
ราคาบัตรเข้าชมสถานที่มีความเหมาะสม -	3.32	3.38	3.32
ราคาอาหารและเครื่องดื่มมีความเหมาะสม -	3.34	3.40	3.36
ราคาของที่ระลึกมีความเหมาะสม -	3.22	3.28	3.34
เฉลี่ยภาพรวม	3.29	3.35	3.34
ด้านสิ่งอำนวยความสะดวกพื้นฐาน			
สถานที่จอดรถมีเพียงพอและเหมาะสม -	2.92	2.78	2.74
สถานที่พักผ่อนมีเพียงพอและเหมาะสม -	3.18	3.06	3.02
ผู้พิการ/อุปกรณ์อำนวยความสะดวกผู้สูงอายุ - มีเพียงพอและเหมาะสม หรือทุพพลภาพ	2.70	2.74	2.84
-ห้องสุขามีความสะอาดเพียงพอ/ จุดทิ้งขยะมีเพียงพอ -	3.32	2.98	2.92
	3.38	3.08	2.86

รายการ	ระดับความคิดเห็น (x̄) ของนักท่องเที่ยว		
	พระปรางค์สามยอด	ศาลพระกาฬ	ปรางค์ແກ
ร้านจำหน่ายอาหารและเครื่องดื่มมีความสะอาด - เพียงพอ	3.04	3.20	3.02
ร้านจำหน่ายของที่ระลึกมีผลิตภัณฑ์ที่น่าสนใจ - และแสดงถึงจุดเด่นหรือเอกลักษณ์	3.06	3.14	3.60
การให้บริการปฐมพยาบาลเบื้องต้นเหมาะสม - และเพียงพอ	3.10	3.16	2.94
เฉลี่ยภาพรวม	3.09	3.02	3.00
รวมค่าเฉลี่ย	332.	3.23	3.19

แนวทางการจัดการแหล่งท่องเที่ยวอารยธรรมขอม และส่งเสริมให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์อย่างยั่งยืน จากข้อมูลการศึกษาความคิดเห็นของนักท่องเที่ยวและข้อมูลเชิงลึกจากการสัมภาษณ์ที่มีต่อองค์ประกอบการจัดการแหล่งท่องเที่ยวอารยธรรมขอมในจังหวัดลพบุรี เพื่อสร้างคุณค่าและเพิ่มมูลค่าให้กับแหล่งท่องเที่ยว สร้างประสบการณ์การท่องเที่ยวที่มีคุณภาพให้แก่ผู้มาเยือน ตลอดจนการสร้างรายได้ให้กับเศรษฐกิจท้องถิ่นและกระจายรายได้ไปยังองค์ประกอบการท่องเที่ยวของจังหวัดลพบุรี สามารถเสนอแนวทางการจัดการแหล่งท่องเที่ยวอารยธรรมขอมของจังหวัดลพบุรี ดังต่อไปนี้

1. การพัฒนาด้านกายภาพของแหล่งท่องเที่ยวอารยธรรมขอม ได้แก่

1.1 การยกระดับมาตรฐานแหล่งท่องเที่ยวเพื่อตอบสนองการท่องเที่ยวเพื่อคนทั้งมวล (Tourism for All) เพื่อรองรับการขยายตัวของกลุ่มนักท่องเที่ยวที่เป็นผู้สูงอายุ คนพิการ ผู้ป่วย และเด็ก โดยการทำให้แหล่งท่องเที่ยวอารยธรรมขอมทุกแห่งมีสิ่งอำนวยความสะดวกให้สามารถใช้บริการและเข้าถึงได้อย่างสะดวกและปลอดภัย ด้วยการออกแบบสิ่งอำนวยความสะดวกสำหรับทุกคน หรือ อารยสถาปัตย์ (Universal Design) ซึ่งเป็นการออกแบบที่คำนึงถึงคนทุกกลุ่ม ควรพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน ได้แก่ ห้องน้ำ ที่จอดรถ ทางเท้า ทางลาด ราวจับ เฟอร์นิเจอร์ริมทางหรืออุปกรณ์ประกอบถนน (Street Furniture) เช่น ที่นั่งพัก ภาชนะรองรับขยะ ชุมบริการที่แสดงถึงอัตลักษณ์ของแหล่งท่องเที่ยวอารยธรรมขอม ที่จอดรถ แนวป้องกันรถยนต์ และป้ายสัญลักษณ์ต่าง ๆ ซึ่งเป็นสิ่งอำนวยความสะดวกที่จะช่วยส่งเสริมสภาพภูมิทัศน์ของแหล่งท่องเที่ยวให้มีระเบียบ สะอาด และสร้างการรับรู้เชิงบวกต่อนักท่องเที่ยว

1.2 การพัฒนามาตรฐานความปลอดภัยและสุขอนามัยในแหล่งท่องเที่ยวอารยธรรมขอม เนื่องจากในแหล่งท่องเที่ยวอารยธรรมขอม ยังมีข้อจำกัดในเรื่องของมาตรการรักษาความปลอดภัย การแสดงข้อควรระวังและข้อห้ามต่าง ๆ ๆ จึงควรดำเนินการปรับปรุงและพัฒนามาตรฐานความปลอดภัยและสุขอนามัย เช่น การจัดหาที่จอดรถ การจัดการขยะ การปรับปรุงและพัฒนาห้องน้ำสาธารณะให้ตรงตามมาตรฐานห้องน้ำสาธารณะสำหรับการเที่ยวชมในแหล่งท่องเที่ยว ตลอดจนด้านระบบรักษาความปลอดภัยให้แก่นักท่องเที่ยวเมื่อยามเกิดเหตุฉุกเฉิน ในขณะที่เดินทางท่องเที่ยว เช่น ทางเดินข้ามถนนไปยังแหล่งท่องเที่ยวทั้งสามแห่ง ป้ายเตือน เป็นต้น

2. การพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวอารยธรรมขอมให้เกิดการสร้างมูลค่าเพิ่มจากเรื่องเล่า ซึ่งจากการศึกษาพบว่าฐานชุมชนเมืองย่านประวัติศาสตร์ที่มีความหลากหลายของเนื้อหา (Content) ทางประวัติศาสตร์ สถาปัตยกรรม ศิลปกรรม การเมือง และสิ่ง ฯลฯ ชุมชนเหล่านี้จะสามารถสร้างมูลค่าเพิ่มให้กับแหล่งท่องเที่ยวอารยธรรมขอมได้โดยการสื่อความหมาย สร้างประสบการณ์ให้นักท่องเที่ยวจากเรื่องเล่า ดังนั้นภาคีที่เกี่ยวข้องทั้งภาครัฐและภาคเอกชน ควรมีส่วนในการสนับสนุนและบูรณาการความร่วมมือในการส่งเสริมการท่องเที่ยวอารยธรรมขอมผ่านเรื่องเล่าอย่างเป็นรูปธรรม

3. การพัฒนาและปรับปรุงระบบโลจิสติกส์ด้านการรับข้อมูลข่าวสาร เพื่อสนับสนุนการท่องเที่ยวเชื่อมโยงแหล่งท่องเที่ยวอารยธรรมขอมกับองค์ประกอบการท่องเที่ยวต่าง ๆ ในเขตเมืองเก่าลพบุรี จากการสอบถามนักท่องเที่ยวพบว่านักท่องเที่ยวขาดข้อมูลเชื่อมโยงไปสถานที่อื่น ๆ ๆ ดังนั้นจึงควรพัฒนาให้มีศูนย์ข้อมูลด้านการท่องเที่ยว ป้ายบอกทางแหล่งท่องเที่ยว ป้ายสื่อความหมาย และข้อมูลองค์ประกอบการท่องเที่ยวต่าง ๆ เช่น ร้านอาหาร ร้านจำหน่ายสินค้าที่ระลึก ที่พักแรม และตลาดวิถีชุมชน ตลอดจนควรส่งเสริมการสร้างเครือข่ายทางการท่องเที่ยวเชื่อมโยงในธุรกิจการท่องเที่ยวในพื้นที่เมืองเก่าลพบุรี ได้แก่ ผู้ประกอบการ เครือข่ายชุมชนให้สามารถขับเคลื่อนการจัดการการท่องเที่ยวอย่างเป็นระบบ

4. การพัฒนาทักษะและความเชี่ยวชาญของบุคลากรทางการท่องเที่ยว โดยพัฒนาองค์ความรู้ในเรื่องประวัติศาสตร์สมัยลพบุรี ความสัมพันธ์กับพื้นที่ต่าง ๆ ในเขตเมืองเก่าลพบุรี และเพิ่มศักยภาพของผู้นำชมในการแนะนำแหล่งท่องเที่ยว ซึ่งจะช่วยสร้างประสบการณ์ที่ดีให้กับนักท่องเที่ยว สอดคล้องกับการเป็นเมืองสร้างสรรค์ทางการท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์

5. ประชาสัมพันธ์การตลาดเชิงรุกเพื่อส่งเสริมการสร้างมูลค่าเพิ่มทางการท่องเที่ยวให้แก่แหล่งท่องเที่ยวอารยธรรมขอม โดยประชาสัมพันธ์ผ่านบล็อกเกอร์ (Blogger) ด้านการท่องเที่ยวและอาหาร นักเขียนสารคดี หรือหนังสือแนะนำเที่ยวระดับนานาชาติ จะสามารถเข้าถึงนักท่องเที่ยวชาวไทยและนักท่องเที่ยวต่างชาติโดยตรงได้มากยิ่งขึ้น และยังเป็นการเปิดพื้นที่ใหม่ให้กับ

ทรัพยากรการท่องเที่ยวของจังหวัดลพบุรี ได้มีมุมมองที่แตกต่างออกไปจากเดิมและมีความหลากหลายเพิ่มขึ้น อันจะส่งผลทั้งทางตรงและทางอ้อมต่อการกระตุ้นและการขับเคลื่อนเศรษฐกิจเชิงสร้างสรรค์ด้านการท่องเที่ยวของจังหวัดลพบุรี

อภิปรายผลการวิจัย

การศึกษาพฤติกรรมและความคิดเห็นของนักท่องเที่ยว ที่มีต่อองค์ประกอบการจัดการแหล่งท่องเที่ยว อารยธรรมขอมในจังหวัดลพบุรี เพื่อหาแนวทางการจัดการแหล่งท่องเที่ยวอารยธรรมขอม และส่งเสริมให้เป็นแหล่งท่องเที่ยว เชิงประวัติศาสตร์อย่างยั่งยืน ให้มีความสำคัญในการสร้างความรู้ ความเข้าใจในคุณค่าความสำคัญของมรดกทางวัฒนธรรม อารยธรรมขอม ให้แก่นักท่องเที่ยวและภาคีที่เกี่ยวข้องเพื่อนำไปสู่การดูแลรักษาโบราณสถาน จากการศึกษาพบว่าเหตุผลหลักในการเดินทางมาท่องเที่ยวของนักท่องเที่ยวคือความน่าสนใจของสถานที่และได้รับข้อมูลจากเพื่อน และบุคคลในครอบครัวเป็นส่วนใหญ่ มีระดับความเห็นเกี่ยวกับองค์ประกอบด้านการจัดการท่องเที่ยวในแหล่งท่องเที่ยวแต่ละแหล่งมีค่าเฉลี่ยอยู่ในระดับ ปานกลาง ไม่ว่าจะเป็นด้านกายภาพ ด้านการเคลื่อนที่ของข้อมูล ด้านการเงิน ด้านสถานที่ท่องเที่ยวและกิจกรรม ด้านราคา ณ สถานที่ท่องเที่ยว และด้านสิ่งอำนวยความสะดวกพื้นฐาน หน่วยงานที่เกี่ยวข้องควรที่จะมีการพัฒนาให้ดีขึ้นกว่าเดิม โดยเฉพาะ ป้ายบอกทาง ป้ายสื่อความหมาย แผ่นพับ คู่มือ หรือสื่อการเรียนรู้ มีจำนวนไม่เพียงพอ ศูนย์บริการนักท่องเที่ยวของจังหวัดลพบุรีควรจะต้องพัฒนาเพิ่มเติมข้อมูลและป้ายสื่อความหมายให้มากขึ้น เพื่อสร้างความรู้และความเข้าใจเกี่ยวกับอารยธรรมขอมแก่นักท่องเที่ยว นอกจากนี้การให้คำแนะนำหรือข้อควรระวังยังไม่เพียงพอเช่นกัน โดยเฉพาะเรื่องการปฏิบัติตนในการชมโบราณสถาน การปฏิบัติตนต่อสิ่งมีชีวิตในพื้นที่โบราณสถานที่มีจำนวนค่อนข้างมาก และตามแหล่งท่องเที่ยวโบราณสถานดังกล่าวยังขาดความพร้อมในการให้บริการผู้สูงอายุและผู้พิการ เช่น ทางเดิน ทางลาด ราวบันได กิจกรรมการท่องเที่ยวยังคงเป็นรูปแบบเดิม เป็นเพียงการเดินทางชมสถานที่ท่องเที่ยวเท่านั้น ควรปรับปรุงในเรื่องการเดินทางไปยังแหล่งท่องเที่ยวโบราณสถานแต่ละแห่ง ในด้านสิ่งอำนวยความสะดวกพื้นฐานพบว่า ควรจะต้องพัฒนาหลายด้านได้แก่ สถานที่จอดรถในพื้นที่เมืองเก่าลพบุรีที่มีจำนวนน้อย การอำนวยความสะดวกให้แก่ผู้สูงอายุ ห้องน้ำสะอาด การให้บริการปฐมพยาบาลเบื้องต้นยังไม่เพียงพอ ซึ่งจากการศึกษาความพึงพอใจของนักท่องเที่ยวที่มีต่อการจัดการแหล่งท่องเที่ยวอารยธรรมขอมในครั้งนี้พบว่า ปัจจัยด้านสิ่งอำนวยความสะดวกพื้นฐานมีค่าเฉลี่ยน้อยที่สุด อย่างไรก็ตามนักท่องเที่ยวที่มาเยี่ยมชมมีความพึงพอใจความสวยงามของแหล่งท่องเที่ยวและภูมิทัศน์ของโบราณสถานในระดับที่มาก และจะเข้าเยี่ยมชมแหล่งท่องเที่ยวในจังหวัดลพบุรีมากกว่า 3 แห่งที่เป็นเป้าหมายในการศึกษาคั้ง

นี่คือพระปรางค์สามยอด ศาลพระกาฬ และปรางค์แขก น่าจะเนื่องมาจากแหล่งท่องเที่ยวทั้ง 3 แห่ง มีระยะทางห่างกันไม่มากนัก โดยที่ศาลพระกาฬและพระปรางค์สามยอดอยู่ในบริเวณเดียวกัน และปรางค์แขกห่างออกไปเพียง 300 เมตรเท่านั้น ถ้านักท่องเที่ยวมีความประสงค์จะเข้าชม โบราณวัตถุหรือศิลปวัตถุสมัยลพบุรี ยังสามารถเข้าชมได้ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ที่ตั้งในบริเวณใกล้เคียงกับแหล่งท่องเที่ยวดังกล่าวได้ ซึ่งจะทำให้นักท่องเที่ยวสามารถเข้าถึงข้อมูลที่เกี่ยวข้องได้อย่างครบถ้วนและใช้ระยะเวลาในการเดินทางเพียงเล็กน้อยเท่านั้น นักท่องเที่ยวที่มาเยี่ยมชมมีทั้งนักท่องเที่ยวชาวไทยและชาวต่างประเทศ ซึ่งปกติจะเดินทางมาท่องเที่ยวตลอดทั้งปี โดยเฉพาะอย่างยิ่งในช่วงเทศกาลประจำปีได้แก่เทศกาลโต๊ะจีนลิงที่จัดในเดือนพฤศจิกายน และงานเทศกาลแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ที่จัดในเดือนกุมภาพันธ์ จะมีนักท่องเที่ยวเดินทางมาเยี่ยมชมกันเป็นจำนวนมาก และเมื่อสอบถามเรื่องการเดินทางกลับมาเยี่ยมชมแหล่งท่องเที่ยว อารยธรรมขอมในจังหวัดลพบุรี พบว่ากลุ่มตัวอย่างส่วนใหญ่ ร้อยละ 92 มีความเห็นว่าจะเดินทางกลับมาเยี่ยมชมแหล่งท่องเที่ยวดังกล่าวอีก

สำหรับแนวทางการจัดการแหล่งท่องเที่ยวอารยธรรมขอมในจังหวัดลพบุรี สามารถสรุปได้ 5 ประเด็นคือ (1) การพัฒนาด้านกายภาพของแหล่งท่องเที่ยวอารยธรรมขอม ได้แก่ การยกระดับมาตรฐานแหล่งท่องเที่ยวเพื่อตอบสนองการท่องเที่ยวเพื่อคนทั้งมวล พัฒนาสิ่งอำนวยความสะดวกเพื่อสนับสนุนการท่องเที่ยว และพัฒนามาตรฐานความปลอดภัยและสุขอนามัยในแหล่งท่องเที่ยว (2) การพัฒนาแหล่งท่องเที่ยว อารยธรรมขอม ให้เกิดการสร้างมูลค่าเพิ่มจากเรื่องเล่าและนำมาพัฒนาเป็นกิจกรรมท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์ที่สร้างประสบการณ์เกี่ยวกับเรื่องเล่าสมัยลพบุรี สอดคล้องกับการศึกษาของ จาตุรงค์ โภคะรัตน์ศิริ (จาตุรงค์ โภคะรัตน์ศิริ, 2556) ที่พบว่าการเพิ่มพูนและสร้างความหลากหลายให้กับการสื่อความหมายคุณค่าของมรดกทางวัฒนธรรมให้มีความประทับใจต่อผู้มาเยี่ยมชม จัดให้มีการนำเที่ยวแบบมีหัวเรื่องนำเสนอเฉพาะทาง การแสดงวิถีชีวิต เป็นการเพิ่มพูนประสบการณ์ให้นักท่องเที่ยวและมีบทบาทหลักในการสร้างความภาคภูมิใจของชาติและท้องถิ่นของตน (3) การพัฒนาและปรับปรุงระบบโลจิสติกส์ด้านการรับข้อมูลข่าวสารเพื่อสนับสนุนการท่องเที่ยวเชื่อมโยงแหล่งท่องเที่ยวอารยธรรมขอมกับองค์ประกอบการท่องเที่ยวต่าง ๆ ในเขตเมืองเก่าลพบุรี สอดคล้องกับการศึกษาของ ประพัฒน์ จริยะพันธุ์ (ประพัฒน์ จริยะพันธุ์, 2562) ที่กล่าวถึงการเชื่อมโยงแหล่งท่องเที่ยวพร้อมสิ่งอำนวยความสะดวกต่าง ๆ สามารถกระตุ้นการท่องเที่ยวและสร้างคุณค่าให้กับแหล่งท่องเที่ยว และการบูรณาการความร่วมมือของทุกภาคส่วน โดยการกำหนดหน่วยงานรับผิดชอบด้านการท่องเที่ยว เพื่อให้เป็นศูนย์กลางเชื่อมโยงการดำเนินงานขับเคลื่อนการพัฒนาการท่องเที่ยว (4) การพัฒนาทักษะและความเชี่ยวชาญของบุคลากรทางการท่องเที่ยวในการแนะนำแหล่งท่องเที่ยวอารยธรรมขอม การสื่อ

ความหมายโดยบุคคลให้นักท่องเที่ยวได้เรียนรู้ และความเข้าใจถึงความสำคัญของโบราณสถานสมัย
ลพบุรีได้มากขึ้น สอดคล้องกับผลการศึกษาของ สุดแดน วิสุทธิลักษณ์ (สุดแดน วิสุทธิลักษณ์.
2558) ที่พบว่าในการสื่อความหมายมรดกทางวัฒนธรรมนั้น เจ้าของกิจกรรมจำเป็นต้องมีความ
ชัดเจนในเนื้อหาหรือทักษะของความรู้ มีความชัดเจนในวิธีการถ่ายทอด เพื่อที่จะสามารถส่งต่อ
ความรู้ได้อย่างเป็นระบบ และ (5) การประชาสัมพันธ์การตลาดเชิงรุกเพื่อส่งเสริมการสร้าง
มูลค่าเพิ่มทางการท่องเที่ยวให้แก่แหล่งท่องเที่ยวอารยธรรมขอม โดยการเลือกเนื้อหาทาง
ประวัติศาสตร์ สถาปัตยกรรม ศิลปกรรม และวิถีชีวิตชุมชน ซึ่งจะเป็นการสื่อสารด้วยการ
ประชาสัมพันธ์เพื่อสร้างมูลค่าเพิ่มทางการท่องเที่ยวอารยธรรมขอม สอดคล้องกับการศึกษาของ
วุฒิไกร งามศิริจิตต์ และคณะ (วุฒิไกร งามศิริจิตต์ และคณะ. 2557) ที่พบว่าบริการการ
ท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์เกิดจากการแลกเปลี่ยนและการร่วมกันสร้างสรรค์ระหว่างผู้เชี่ยวชาญ
นักการตลาด นักวิชาการ ชุมชน และผู้ผลิตสื่อที่ทำงานร่วมกัน สามารถทำให้เกิดการนำเสนอ
จุดเด่นทางการตลาดอย่างบูรณาการ และส่งผลให้เกิดบริการการท่องเที่ยวใหม่ที่มีความน่าสนใจ
และมีศักยภาพในเชิงการตลาด

ข้อเสนอแนะ

ข้อเสนอแนะเพื่อนำการวิจัยไปใช้ประโยชน์

ข้อมูลจากการศึกษาครั้งนี้จะเป็นประโยชน์อย่างยิ่งต่อหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ในการ
นำไปใช้ประกอบการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวอารยธรรมขอมดังกล่าวได้เป็นอย่างดี จะเห็นได้ว่าในแต่ละ
แหล่งท่องเที่ยวมีความพร้อมในการรองรับนักท่องเที่ยวในปัจจุบันที่แตกต่างกันออกไป การ
จัดลำดับความสำคัญขององค์ประกอบต่าง ๆ ภายในแหล่งท่องเที่ยวจึงมีความจำเป็นอย่างมาก
เพื่อนำไปใช้สนับสนุนวางแผนบริหารจัดการแหล่งท่องเที่ยวให้มีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น ซึ่งจะสร้าง
ความประทับใจให้กับนักท่องเที่ยว ตลอดจนสร้างรายได้ให้กับชุมชนท้องถิ่นได้อย่างยั่งยืน

เอกสารอ้างอิง

กรมการท่องเที่ยว. (2561). *แผนยุทธศาสตร์พัฒนาการท่องเที่ยว พ.ศ. 2561 – 2564*.

กรุงเทพมหานคร : วีไอพี ก๊อบปี่ปรี้น.

กระทรวงการท่องเที่ยวและกีฬา. (2562). *สถิตินักท่องเที่ยวในประเทศปี 2561*. [Online]

www.mots.go.th/more_news.php?cid=497&filename=index. [1 กรกฎาคม 2562]

- คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ. (2542). *วัฒนธรรมพัฒนาการทางประวัติศาสตร์เอกลักษณ์และภูมิปัญญาจังหวัดลพบุรี*. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร กระทรวงศึกษาธิการ.
- จาดุรงค์ โปะคะรัตน์ศิริ. (2556). *รายงานสรุปโครงการเศรษฐกิจสร้างสรรค์และมรดกวัฒนธรรมเพื่อการท่องเที่ยวยั่งยืน ระยะที่ 2*. กรุงเทพฯ : คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์และการผังเมือง มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- ประพัฒน์ จริยะพันธุ์. (2562). *การวิเคราะห์ใช้คุณค่าเพื่อพัฒนาการท่องเที่ยวสู่การเป็น Smart Tourism Destination ในพื้นที่ระเบียงเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก (Eastern Economic Corridor: EEC)*. กรุงเทพฯ : สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ และ สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- รุ่งโรจน์ ธรรมรุ่งเรือง. (2548). *ปราสาทขอมในดินแดนไทย : ความเป็นมาและข้อมูลด้านประวัติศาสตร์ศิลปะ*. พิมพ์ครั้งที่ 1. กรุงเทพฯ : มติชน.
- วุฒิไกร งามศิริจิตต์ และคณะ. (2557). *การพัฒนาระบบอุปทานการท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์ในเขตพื้นที่ท่องเที่ยวกรุงเทพมหานคร*. กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- สุดแดน วิสุทธิลักษณ์. (2558). *องค์ความรู้ว่าด้วยการท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์: คู่มือและแนวทางปฏิบัติ*. กรุงเทพฯ : องค์การบริหารการพัฒนาพื้นที่พิเศษเพื่อการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน (องค์การมหาชน).
- สยามล เทพทา. (2559). *การพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์ในแหล่งท่องเที่ยวที่สัมพันธ์กับลิงในเขตเมืองเก่าลพบุรี*. วารสารวิชาการ มหาวิทยาลัยราชภัฏบุรีรัมย์ สาขามนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ ฉบับพิเศษ ประจำปี 2559. หน้า 499-510.
- Nuttavuthisit, K. (2011). *Consumption and marketing: the Asian perspectives and practices*. Bangkok : Chulalongkorn University.
- Song, H. (2012). *Tourism Supply Chain Management*. New York : Routledge.